

ARTA TIPARULUI. STUDIU ISTORIOGRAFIC

NASTAS Viorica

Universitatea Tehnică a Moldovei

Abstract: *The printing, from its appearance in the first half of the XVII century, has so far been harnessed, documented and exposed to studies that demonstrate the visible contact between print and art. Historiographical and bibliographical sources mentioned in this study, provides a variety of interpretations of basic concepts related to identifying this domain: printing civilization, the history of printing, printing technologies, etc., the term “art of the print” derived from german literature, the term “Buchdruckerkunst”, meaning “art of the print” In this context, following a presentation of published sources in the country and other country, for which this phrase is not directly practiced , it’s obviously present.*

Cuvinte cheie: *artă, tipar, carte, gravură, tipograf, editor.*

1. INTRODUCERE

Istoriografia privitor la domeniul tiparului poate fi încadrată, la capitolul de „istorie a tiparului”, dat fiind faptul că, acesta alcătuiește o proporție impunătoare din volumul total al scrierilor în domeniu. Sursele bibliografice existente – de la contribuțiile rezumate în lucrări pe probleme și subiecte aparte, la studii monografice de sinteză – nu oferă, un tablou integru și cuprinzător al domeniului artei tiparului. Au rămas în continuare nevalorificate sursele ce țin de arta tiparului în ansamblul ei, în special după anii '90 ai secolului al XX-lea și până la zi. Prezentul articol, se încadrează, în contextul unei interpretări documentare asupra domeniului tiparului în totalitate, prin evidențierea particularităților cadrului artistic al acestuia.

2. STUDIU ISTORIOGRAFIC

Fiind un meșteșug la origini, tiparul se regăsește în geneza civilizațiilor vechi, rezultatele sale fiind primele forme de artă, care au reușit să se afirme de-a lungul timpului. Prezența lui, este semnalată documentar în China, în perioada secolelor VIII-IX, de numeroase surse documentare, drept una din primele manifestări de multiplicare a imaginii, prin tehnica *xilografică*. Cele mai vechi lucrări, tipărite prin această metodă, includ texte budiste datate cu anii 764 și 770, precum și prima carte xilografiată în China în anu 1868 – „*Sutra de Diamant*”.

Și *prima tehnologie de imprimare*, conform istoriografiei, se atestă în China, în secolul al XI-lea (*Mir Crighi*, p. 69), inițiatorul ei fiind un fierar chinez – **Pi Seng**, care a modelat din lut, fiecare semn separat al scrisului chinezesc, inițiind *originile procesului de culegere*.

Francis Bacon afirma, că „*tiparul, praful de pușcă și busola: aceste trei au schimbat lumea: prima, în literatură; a doua, în arta războiului, iar a treia în navigație*”, relatare motivantă, în contextual în care preocupările chinezilor, de a evolua și modul

de imprimare, au condiționat inventarea procedurii de tipar multicolor, (în secolul al XIV-lea), fapt confirmat prin cartea „Comentariile Sutre”, tipărită în două culori, în anul 1340.

În secolul al VIII-lea, se atestă primele confirmări de multiplicare a textelor prin metoda xilografică în Coreea, iar în secolul al XIV-lea – în Europa, debutând în Olanda și Germania.

Sugestivă, în acest context este afirmația lui **Octavian-Mihail Sachelarie**, precum că „xilografia și semnele mobile au condiționat apariția tiparului (prin despărțirea literelor care devin mobile și pot fi astfel folosite în diferite combinații sau cuvinte)”

În Europa, fenomenul apariției tiparului, în prima jumătate a secolului XV, este asociat cu numele lui **Johannes Gutenberg**, care aplicând metoda de imprimare cu litere de metal mobile, transformă arta xilografică într-un mestesug. Inventatorul german, a combinat elementele procedurii de tipărire într-un sistem eficient de producție, ce cuprindea, trei etape – turnarea literelor, procesul de culegere și imprimarea, care, ulterior au definit tehnologia clasică a tiparului înalt.

Coincidența invenției lui **Gutenberg** cu **Renașterea** a determinat răspândirea rapidă a tiparului în Europa, fenomen intens tratat de numeroase documente istorice (științifice și populare).

Filosoful german **Friedrich Engels**, a conturat, importanța acestor concordanțe prin a scrie că „*perioada schimbărilor culturale ce au avut loc în secolele al XV-lea și al XVI-lea în Italia, au influențat, în final, cea mai mare parte a Europei, invenția sa (tiparului) a permis tipărirea rapidă a materialelor scrise și o explozie a informației în Europa renascentistă*”.

Singur, **Johannes Gutenberg** afirma că, „*tiparul este o armată de douăzeci și șase soldați de plumb cu care se poate cuceri întreaga lume*”, relatare confirmată de numeroase studii ce țin de răspândirea tiparului într-o perioadă în care s-au produs profunde transformări sociale, politice, economice, culturale și religioase. Așadar, din anul 1450 (considerat anul inventării tiparului cu litere mobile), către anul 1500, fuseseră întemeiate tiparnițe în mai mult de 250 de locuri din Europa – dintre care 80 în Italia, 52 în Germania și 43 în Franța. Tipografiile au ajuns la Basel către 1466, la Roma în 1467, la Paris și Pilsen în 1468, la Veneția în 1469, la Leuven, Valencia, Cracovia și Buda în 1475, la Westminster (ca loc distinct față de Londra) în 1476 și la Praga în 1477[2].

Un focar important al artei tiparului în secolul al 15-lea, devine orașul **Veneția**, aici fiind fondate până în anul 1500, aproximativ 150 de tipografii, printre care renumita editură a lui **Aldo Manuzio**.

Lucrarea *L'art de l'imprimerie a Venise* (editată în anul 1895), este printre puținele care realtează despre „*arta de a tipări*” prin termenii „*art de la stampa*”. Ediția tipărită la „Imprimerie Émilienne”, conține 200 de pagini cu imagini de frontispicii, viniete, inițiale, miniaturi, gravuri, pagini de text cu caractere gotice și grecești, mărci tipografice venețiene, filigrane ale hârtiei utilizate în imprimăriile din Veneția ș.a., expunând astfel, fenomenul tiparului, drept o manifestare culturală, a cărei început a coincis cu **Renașterea**, factor care i-a condiționat formele de expresie.

Repercursiunile descoperirii tiparului devin extrem de importante în primele decenii de după apariția lui, cartea devinind esențială în tranzitarea și difuzarea creațiilor culturale pe plan internațional, în mare parte prin tehnica reproducerii prin gravură, care a condiționat accelerarea procesului de răspândire a artei tipografice.

În acest context, este important de a-i indica pe cei mai de seamă tipografi, consemnați de istoriografie drept personalități care au contribuit la dezvoltarea acestei arte. La **Mainz**, activează **Johann Fust** și **Peter Schöffer**. La **Veneția**, se afirmă **Aldus**

Manuzio, Parisul se impune în istoria și arta tiparului prin *Robert Estienne*, *Olanda* prin *tipografia Elzevir*, *Anglia* – se remarcă prin *Jonh Baskerville*, iar în *Praga* – *Francisco Scorina* întemeiază în 1517 prima tipografie.

Derivarea tehnicilor moderne tipografice din cele tradiționale ale gravurii, o amplă și convingătoare prezentare, pe paliere istorice, a descoperirii acelor tehnici, care au constituit tipurile fundamentale de imprimare, sunt transpuse de **Florin Stoicu** în ediția *Materialitate în gravură* (București, 2006). Autorul punctează că „de la începuturile ei, până în renașterea târzie, gravura a slujit în integralitate tiparul, înlocuindu-l, orice operațiune de multiplicare a unui text și mai cu seamă a unei imagini însemnând TIPAR”.

Și **Mihail Mănescu**, în lucrarea sa *Tehnicile tradiționale ale gravurii*, deși, se axează pe definirea domeniului gravurii și a tehnicilor artistice de figurare în gravură, circumscrie și domeniul tiparului în artă, prin relatarea precum că: „condiția gravurii, legitimată și prin confirmări istorice, s-a situat între tipar și multiplicare artistică, a oscilat între meșteșug și artă...[] Mai apoi, tehnicile ei, tot mai perfecționate, au prilejuit apariția tiparului industrial”.

În context istoric despre tipar și tehnicile gravurii, s-a expus bibliograful și criticul de artă din *Russia* **A. Gollerbah**. În *Istoria graviurii i litografii v Rossii* (История гравюры и литографии в России), autorul menționează faptul apariției tiparului în *Russia* o dată cu apariția gravurii în a doua jumătate a secolului XVI, poziționând și tehnica litografiei drept origine a tiparului plan.

Iu. Gherciuc în *Istoria graficii i iscusstva cnighi* (История графики и искусства книги), se concentrează pe două subiecte distincte, dar strâns legate de evoluția cărții ca o operă de artă și dezvoltarea istorică a artelor grafice.

La sfârșitul secolului al XV-lea, prezența tiparului se atestă la *Cracovia*, capitala de atunci a Poloniei și la *Cetinje*, în Muntenegru, prin primele cărți liturgice ortodoxe, în limba slavonă. Al IV-lea centru tipografic din Europa, după *Veneția*, *Cracovia* și *Cetinje*, ce a folosit tiparul cu caractere chirilice a fost *Țara Românească*. Aici, prima tipografie a început să funcționeze în anul 1508 – anul editării la Mănăstirea Dealu a *Liturghierului* de către călugărul *Macarie*.

Atât compartimente specializate cu analiză bibliografică a temei tiparului macarian, cât și o investigație mai generală, se găsesc în studiile elaborate de *Dan Simonescu*, *Nerva Hodoș*, *Nicolae Iorga*, *I. Bianu*, *N. Cartoian*, *P. Panaitescu* ș.a.

Un număr impunător de surse bibliografice confirmă prezența tiparului în *Russia*, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, și în *Ukraina*, unde activau unsprezece tipografii, centre importante fiind în orașul *Kiev*, *Pechersk Lavra* (Mănăstirea peșterilor) și *Lvov*.

În baza surselor cercetate, s-a constatat cu certitudine faptul că evenimentele ce au avut loc în domeniul tiparului din Țările Române, *Russia* și *Ukraina*, au provocat procese ireversibile, fundamentale în formarea acestuia ca compartiment al tehnicii pe de o parte și al artei pe de alta, și în *Republica Moldova*.

În acest context, este important să menționăm numeroasele publicații care expun această tematică. Temeinice sunt lucrările bibliologului rus *Evghenii Nemirovschii*, în care pe lângă istoria tiparului rusesc și european, autorul expune detaliat istoria tiparului slav, cu caractere chirilice, editând și o serie de monografii despre personajele marcante care l-au promovat precum *Schweipolt Fiol*, *călugărul Macarie*, *Francisco Scorina*, *Ivan Feodorov*.

În acest context, menționăm faptul, că unele aspecte ale problemei respective, în special cele generale, au fost reflectate tangențial în istoriografia existentă din țară și de peste hotare.

O sinteză de proporții, elaborată în baza unui impunător număr de surse informative ce țin de domeniul tiparului, este lurarea bibliografului lituanian **Lev Vladimirov** „*Istoria cnighi*” (*История книги*), în care, este constituit modul evolutiv al cărții din aspect material și structural.

Autorul expune istoria cărții, a originilor tiparului și a etapelor de dezvoltare în diferite zone culturale ale lumii, precum Orientul Antic, Evul Mediu, Europa de Vest și Imperiul Bizantin, Rusia, popoarele din Caucaz și Asia Centrală, cât și din alte țări europene în secolele XVI-XVII. Studiul este documentat cu scrieri referitoare la arta de carte, incluzând ilustrații ale paginilor din manuscrise cât și din cărți tipărite.

Raportarea istoriografică la cadrul european și documentarea, în funcție de schimbările petrecute în timp, reprezintă o condiție esențială pentru a distinge domeniul artei tiparului și în Republica Moldova, unde tiparul, de la apariția sa, în prima jumătate a secolului al XVII-lea și până în prezent, a fost puțin valorificat și documentat.

Totuși, instaurarea primei prese de tipărit în Moldova în anul 1642, se atestă în multiple scrieri, printre care semnificative sunt: „*Istoria literaturii române vechi*” de N. Cartoian; „*Cazania lui Varlaam. 1643-1943, prezentare în imagini*” de Florea Mureșanu, „*Cartea și tiparul în Moldova în secolele XVII-XVIII*” de Vlad Chiriac ș.a.

Acestea, și o serie de alte izvoare, relatează despre înființarea tipografiei la Iași (la Mănăstirea Trei Ierahi), în timpul domniei lui Vasile Lupu, unde pe lângă materialul tipografic, mitropolitul *Petru Movilă*, trimite și patru profesori împreună cu *Sofronie Poceapski*, rectorul colegiului din Kiev, care ulterior organizează tipografia, care va scoate la iveală „pârgha celei dintâi tiparnițe din Moldova” – *Cazania lui Varlaam*, ilustrată de gravorul *Ilia*, și un șir de cărți de referință: precum *Șapte taine bisericești* (1644), *Pravila lui Vasile Lupu* (1645), *Bucoavna* (1651) etc.

Prezentarea grafică a tipăriturilor de la Iași, din perioada lui Vasile Lupu, punctează afirmația precum că dezvoltarea artei tiparului în Moldova medievală, este o consecință a apariției tipografiei de la mănăstirea Trei Ierahi, implicând „pe fondul tradițional bizantin a unor elemente din arta Renașterii și Barocului, preluate prin mijlocirea mediului polon din gravura germană, vădind astfel, și pe plan artistic, în această parte a Europei vigoarea unui pațiu de interferență culturală.” (Florea Mureșanu)

Conformarea studiului, în raport cu realitățile medievale, denotă caracteristica evidentă a legăturii indisolubile dintre tipar și religie, ultima determinând prioritățile genezei și evoluției tipografiei pe parcursul evului mediu.

Aceste caracteristici se bazează pe studierea lucrărilor publicate de către un șir de autori, cu referințe la această perioadă. Astfel, o asociere a artei și tiparului în Moldova medievală (prin intermediul gravurii), este indicată de **Stăvilă Tudor**, în *Xilogravura religioasă în Moldova medievală: Interferențe occidentale și regionale*.

Istoriografia artei tiparului din Moldova, poate fi structurată în paralel cu liniile de formare a produselor care îl definesc – în special – cu cartea, care formează în consecință conexiunea dintre *artă* și *tipar*, indirect prin formă, valoare, și eficacitate.

Forma, proporțiile și conceptul estetic al cărții se reflectă în ediția autorului **S. Vodciț**, *Cnijnii dizain: teoria proporții* (*Книжный дизайн: теория пропорций*). Cartea dezvoltă o gamă largă de soluționări estetice de design de carte, cu privire la concept, proporții și structură.

Un studiu coexistent tematicii abordate, dar care studiază vechile tipărituri românești dintr-o alta perspectivă, ce presupune cercetarea cărții ca și un bun comercial, este lucrarea lui Florin Bogdan „*Prețul d achiziție al cărții românești vechi în Transilvania în secolele XVI-XVIII*”.

S-au scris și lucrări științifice tangențiale, editate în România, dintre care: *Cartea veche în Teleorman* (**Milea Nicoleta**, București 2009), *Rolul Clujului ca centru tipogra-*

fic în secolele XVII-XVIII (**Bartha Hajnalka**, Cluj Napoca, 2012), *Din istoria și arta cărții românești vechi: gravura de carte de la Buda*, **Anca Elisabeta Tatay**, *Carte și tipar în secolele XV-XVII. Fizionomie, artă și tehnică tipografică în secolele XV-XVII* de **Sorin Crișan** ș.a.

Multiple studii specializate pe domenii interdependente cu tiparul, au fost editate de către un șir de instituții din Moldova. Astfel, printre cele mai valoroase menționăm articolul „Aspecte privind cartea de cult din secția Carte Rară și Veche a BȘC „*Andrei Lupan*” de dr. **Adela Manolii**, **Galina Cațfir**, **Neonila Glavan**, *Cartea – păstrătoare a culturii, valorilor morale și spirituale naționale* de Ivan Nicorici, *Contribuții ale cărturarilor de obârșie aromână* de **Maria Pariza**, ș.a.

Catalogul „*Un moment de glorie în istoria Moldovei. Domnia lui Vasile Lupu*”, editat de către Biblioteca Națională a Republicii Moldova în anul 2008, cuprinde titluri ale edițiilor ce cuprind studii în domeniul apariției și istoriei tiparului din Moldova.

În temeiul surselor cercetate s-a constatat cu certitudine faptul că analiza istoriografică a artei tiparului, denotă abordări conceptuale de tip generalizat al acestui fenomen atât în context general-european cât și în dimensiunea regională.

În cadrul multitudinii bibliografice, se evidențiază doar studii istorice, sau de gen evolutiv, limitând abordarea domeniului tiparului la nivel de procedeu. Însă, *tiparul*, de-a lungul secolelor, a conferit produselor sale, pe lângă statutul de mijloace tipărite și de surse de informații și comunicare, o veritabilă valoare estetică, iar investigarea acestui domeniu reprezintă obiectul de studiu de mai departe.

3. REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- [1] Nemirovschii, E. *Podvodea itoghi XX stoletia*, CompuArt Nr 1, 2001.
- [2] Briggs, A., Burke, P. *Mass-media. O istorie socială. De la Gutenberg la Internet*, Polirom, 2005, p. 25.